

BURGEMEESTERS IN DE VUURLINIE. LOKALE BESTUURDERS IN BELGIË EN NOORD-FRANKRIJK TIJDENS DE DUITSE INVASIE IN 1914

- *Jan Naert* -

De hoofdstukken over de invasieperiode in syntheseswerken over bezet België en Frankrijk tijdens de Eerste Wereldoorlog vertellen veelal hetzelfde verhaal. Centraal staat steevast het buitensporige geweld van het Duitse leger ten aanzien van de burgerbevolking. Onterecht of onlogisch is die grote aandacht voor deze 'German Atrocities' zeker niet. Toch wil deze bijdrage argumenteren dat een al te eenzijdige focus op het excessieve Duitse geweld een meer divers beeld van de invasieperiode in de weg staat. Het optreden van de Belgische en Noord-Franse burgemeesters in die bewuste periode bewijst dat. Historici zagen hen in de eerste plaats als slachtoffers van de Duitse acties. Maar zo'n lezing doet afbreuk aan de situatie op het terrein. Burgemeesters legden namelijk heel wat activiteit aan de dag en bedienden zich van allerlei strategieën om de burgerbevolking te vrijwaren van oorlogsgeweld. In sommige gevallen met succes.

I. Inleiding¹

In 1917 publiceerde de Gentse literator en Nobelprijswinnaar Maurice Maeterlinck in Parijs het propagandistische theaterstuk 'Le bourgmestre de Stilmonde'². De opvoering vertelt het fictieve verhaal van de 60-jarige Vlaamse burgemeester van Stilmonde, Cyrille Van Belle. In de tekst fictionaliseert Maeterlinck de gebeurtenissen zoals die in de martelaarsstad Aarschot plaatsvonden op 19 augustus 1914. Daar was burgemeester Jozef Tielemans, samen met diens zoon en een 150-tal burgers, geëxecuteerd nadat een Duitse officier in onduidelijke omstandigheden was neergeschoten. Voor de propagandist Maeterlinck is de figuur van burgemeester Van Belle de personificatie van België als een weerloos slachtoffer van de Duitse agressor die het internationale recht op brutale wijze naast zich neerlegt en het lot van de burgerbevolking niet spaart. De keuze van Maeterlinck voor een burgemeester als hoofdpersonage hoeft niet te verwonderen. De executie van Tielemans in Aarschot was namelijk geen alleenstaand geval. Dat blijkt uit heel wat onderzoek over het militaire geweld tegen de Belgische en Noord-Franse burgerbevolking tijdens de invasieperiode³. Historici als Larry Zuckerman, John Horne, Alan Kramer en Jeff Lipkes geven in hun onderzoek naar de Duitse

gruweldaden vele tientallen voorbeelden van geweld tegen lokale notabelen. Een actieve rol krijgen burgemeesters en lokale elites niet toebedeeld. Ze worden voorgesteld als passieve actoren en slachtoffers van het militaire geweld⁴.

Dat de hoofdstukken over de invasieperiode in de belangrijkste syntheseswerken over bezet België en Noord-Frankrijk vooral aandacht schenken aan deze explosies van militair geweld en enkel in slachtofferterminen praten over de burgerbevolking, hoeft niet te verbazen⁵. Naast de bijzonder ingrijpende gebeurtenissen - grootschalige vernielingen en ongeveer 6.500 doden en vele duizenden gewonden - werkte ook de internationale onderzoekscontext omstreeks de eeuwwisseling dit mee in de hand⁶. Zo publiceerden de Ierse historici John Horne en Alan Kramer rond die tijd hun 'German Atrocities. A History of Denial'. Met die studie kwam er een (voorlopige) 'Forschungskonsens' over één van de tot dan toe grootste controverses in het WOI-onderzoek⁷. Al sinds 1914 woedde er namelijk een 'Historikerstreit' over de exacte aard, motieven, omvang en waarachtigheid van deze gruweldaden⁸. Het gedetailleerde en definitief aandoende karakter van het onderzoek van Horne en Kramer maakte dat het werk sinds de verschijning bijzonder invloedrijk was. Zo vormde het voor

1. Veel dank aan Antoon Vrints, Nico Wouters en Luc Vandeweyer voor hun bemerkingen bij eerdere versies van deze tekst.

2. MAURICE MAETERLINCK, *Le Bourgmestre de Stilmonde. Pièce en 3 Actes*, Parijs, 1917.

3. JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *German Atrocities, 1914: A History of Denial*, New Haven, 2001 en ALAN KRAMER, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford, 2007, p. 6-30.

4. JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *German Atrocities...*, p. 7-87; JEFF LIPKES, *Rehearsals: The German Army in Belgium, August 1914*, Leuven, 2007 en LARRY ZUCKERMAN, *The Rape of Belgium. The Untold Story of World War I*, New York, 2004.

5. Bijvoorbeeld: ANNETTE BECKER, *Les cicatrices rouges, 14-18, France et Belgique occupées*, Parijs, 2010, p. 21-53; SOPHIE DE SCHAEPPDRIJVER, *De Grootte Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 1997, p. 67-103; PHILIPPE NIVET, *La France occupée 1914-1918*, Parijs, p. 186-192.

6. Deze cijfers, voor de periode tussen augustus en begin oktober 1914, komen uit: JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *German Atrocities...*, p. 419. Recenter onderzoek door het In Flanders Fields Museum bevestigt die cijfers voor België (ca. 5500). In welke mate het ontbreken van een geïntegreerde slachtofferlijst zoals die voor België wel bestaat, een verklaring is voor de grote discrepantie met de Franse cijfers, blijft voer voor verder onderzoek.

7. Recent verschenen er enkele polemische studies die tegen de centrale theses van Horne en Kramer ingingen en argumenteerden dat er wel sprake was van een 'Franktireurkriege' vanuit de Belgische bevolking: GUNTHER SPRÄUL, *Der Franktireurkriege 1914: Untersuchungen zum Verfall einer Wissenschaft und zum Umgang mit nationalen Mythen*, Berlin, 2016 en ULRICH KELLER, *Schuldfragen. Belgischer Untergrundkrieg und deutsche Vergeltung im August 1914*, Paderborn, 2017. Voor een reactie van HORNE en KRAMER op de stellingen van die eerste twee, zie het voorwoord in: 'Zur Rezeption des Buches seit 2001' in de Duitse uitgave van 2018: JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *Deutsche Kriegsgreuel 1914: Die umstrittene Wahrheit*, Hamburg, 2018. Voor dit debat: CHRISTOPH BRÜLL en GENEVIÈVE WARLAND, "Débats récents sur l'invasion allemande en Belgique en 1914. À propos d'ULRICH KELLER, Schuldfragen", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2020, 1, p. 112-124.

8. Voor een overzicht: JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *German Atrocities...*, p. 227 e.v.

historici van bezet België en Frankrijk zonder twijfel de belangrijkste inspiratiebron wanneer zij de hoofdstukken over de invasie schreven.

Als gevolg van de sterke focus op het Duitse geweld blijft een complexer beeld van de bewuste periode en gebeurtenissen evenwel uit. Deze bijdrage wil daar verandering in brengen door de Duitse invasie te bestuderen vanuit het perspectief van de Belgische en Noord-Franse burgemeesters. Er wordt in het bijzonder stilgestaan bij hun handelingsmogelijkheden en de niet-gewelddadige interacties met de oprukkende Duitse militairen. Die niet-gewelddadige interacties kregen tot dusver niet de aandacht die ze verdienen. Nochtans merkten historici reeds op dat de Duitse invasie zich op verschillende plaatsen zonder buitensporig geweld voltrok en erkenden zij ook dat lokale overheden een belangrijke rol speelden in het inperken van geweld tegen de burgerbevolking⁹. Maar behoudens deze meer algemene bemerkingen en enkele lokale studies ontbreekt een systematische analyse van deze interacties en de politieke spanningen die ze creëerden. In dit artikel staan ze wel centraal. Het bestudeerde bronnenmateriaal is voornamelijk afkomstig uit Belgische en Franse lokale archieven en werd aangevuld met de gepubliceerde verslagen van de Belgische en Franse onderzoekscommissies, getuigenissen en talrijke lokale studies¹⁰.

Dat aandacht voor de niet-gewelddadige interacties een diverser beeld van de invasieperiode kan opleve-

ren, suggereert ook ander onderzoek over de rol van lokale elites in oorlogstijd. Zo onderstreepte politiek filosoof Karma Nabulsi al eerder dat de interacties tussen een bezettingsmacht en lokale actoren, naargelang de specifieke oorlogs- en lokale omstandigheden, soms sterk uiteenliepen. Vertegenwoordigers van de lokale gemeenschappen ondergingen de situatie zeker niet zomaar passief, aldus Nabulsi¹¹. Enkele vroegmoderne historici werkten een gelijkwaardige insteek uit. Zij zochten naar *'les ressources des faibles'* en gingen nader in op de verschillende soorten *'marges de manoeuvre'*, *'pratiques de sauvegardes'* en onderhandelingsmogelijkheden van lokale actoren bij confrontaties met militairen¹². Hoe ongelijk de machtsrelatie initieel ook was, volgens hen waren deze nooit volledig machteloos tegenover de militaire machine. Zo slaagden lokale vertegenwoordigers er op bepaalde tijdstippen in om de impact van de oorlogsvoering op de lokale bevolking in te perken. Guillaume Parisot bijvoorbeeld, kwam in zijn onderzoek over het functioneren van de Franse stadsbesturen tijdens de Duitse invasie van Frankrijk in 1870 tot de conclusie dat de lokale verkozenen er in de eerste plaats naar streefden om hun steden en inwoners te vrijwaren van militair geweld. Door te pleiten voor een overgave aan de bezetter zonder gewapend verzet, kwamen deze lokale autoriteiten lijnrecht tegenover de militaire autoriteiten te staan die het bevel uitvoefenden in de versterkte vestingen als gevolg van de staat van beleg¹³. Zo'n houding van lokale overheden was hoegenaamd geen exclusief premodern

9. PHILIPPE SALSON en GUILLAUME PARISOT, "L'occupation de 1914 en rupture par rapport à celle de 1870-1871? Le cas de l'Aisne", in JEAN-FRANÇOIS CHANET e.a. (Reds.), *D'une guerre à l'autre: Que reste-t-il de 1870-1871 en 1914*, Marseille, 2016, p. 201-203; SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, *De Grote Oorlog...*, p. 85; JELLE HAEMERS en ANTOON VRIJNTS, "Honderd jaar '14-'18 in de stad: Interview met Sophie De Schaepdrijver en Jo Tollebeek", *Stadsgeschiedenis*, 2014, 9, 1, p. 99-109 en PHILIPPE SALSON, *1914-1918: les années grises. L'expérience des civils dans l'Aisne occupée*, Doctoraatsscriptie, Université de Montpellier, 2013, p. 66-67.

10. Voor een eerste (beperkte) analyse van Duitse bronnen ter zake, die in deze studie ontbreken, zie: PATRICK GOOSSENS en LIEVEN MEIRESONNE, *Vlaanderen Niemandsland 1914: van gendarmen, vrijwilligers en burgerwachten tijdens de eerste oorlogsmaanden*, Leuven, 2009.

11. KARMA NABULSI, *Traditions of War. Occupation, Resistance and the Law*, Oxford, 1999, p. 63.

12. JEAN-FRANÇOIS CHANET en CHRISTIAN WINDLER (Reds.), *Les ressources des faibles. Neutralités, sauvegardes, accommodements en temps de guerre, XVI^e-XVIII^e siècle*, Rennes, 2009 en GUILLAUME PARISOT, "De la négociation comme instrument d'occupation pacifiée et d'exploitation économique efficace pendant la guerre de 1870-1871", in JEAN-FRANÇOIS CHANET e.a. (Reds.), *Le temps des hommes doubles. Les arrangements face à l'occupation, de la révolution française à la guerre de 1870*, Rennes, 2013, p. 279-280.

13. GUILLAUME PARISOT, "La capitulation est dans la rue? Retour sur la volonté de résistance ou de reddition des villes face à l'ennemi au cours de la guerre de 1870", in PIERRE BERGEL en VINCENT MILLIOT, *La ville en ébullition, les sociétés urbaines à l'épreuve*, Rennes, 2014, p. 145-180. Meer recent: ALEX DOWDALL en JOHN HORNE (Reds.), *Civilians under Siege from Sarajevo to Troy*, Londen, 2018, p. 1-13 en 61- 81.

of 19^e-eeuws fenomeen¹⁴. De uiteenzetting van de Britse historicus Robert Gildea over het optreden van enkele burgemeesters uit de Rhônevallei in mei 1940 maakt dat duidelijk: ‘*For mayors and magistrates the overriding concern in June 1940 was not resistance but avoiding military confrontation that could inflict terrible damage on the civilian population.*’ (...) ‘*Loyalties shrank very sharply from the ‘patrie’ to one’s own town or village. The duty of a mayor in these circumstances was to show personal bravery by staying at his post but, as father of his community, not to expose his charges to unnecessary dangers*’¹⁵. Dit artikel argumenteert dat deze en andere vaststellingen of vragen eveneens gelden voor de context van België en Noord-Frankrijk in de zomer van 1914. De ‘*entrée en guerre*’ ervaring van lokale verkozenen verschilde namelijk sterk naargelang de specifieke lokale en/of nationale context. Zo bood de verzwakking van het Belgische en Franse centrale en militaire gezag sommige burgemeesters tijdens deze crisissituatie de ruimte om zich te bedienen van specifieke strategieën om de burgerbevolking te vrijwaren van militair geweld. Terwijl het op de ene plaats tot bijzonder gewelddadige confrontaties kwam, verliep de Duitse intocht elders zonder enig wapengekletter. Hier en daar was dit mede te danken aan doortastende tussenkomsten van burgemeesters of andere lokale notabelen.

II. Burgemeesters tijdens de invasie: instructies en handelingsmogelijkheden

Nog op de eerste dag van de Duitse invasie, 4 augustus 1914, stemden de verenigde kamers in Brussel een pakket oorlogswetten. De boodschap

aan de lokale besturen was beknopt en conform aan het internationale oorlogsrecht, de Conventies van Den Haag (1907). Via de provinciegouverneurs liet de regering aan de gemeentelijke overheden weten dat zij - net zoals de parlementsleden - op hun post hoorden te blijven¹⁶. Administratieve en bestuurlijke continuïteit was primordiaal: ‘*Dans les circonstances actuelles, la tâche des autorités communales sera parfois difficile, toujours importante*’¹⁷. Kernwoorden waren ordehandhaving, ondergeschiktheid aan het militaire gezag en een adequate bevoorrading. In Frankrijk was de situatie gelijkaardig. Ook daar ging men er vanuit dat burgemeesters ter plaatse bleven, tenzij hun mobilisatie dat verhinderde¹⁸. Het devies was dat burgemeesters verdere instructies van hogerhand afwachtten. Naar goede bestuurlijke gewoonte was er een belangrijke rol weggelegd voor de prefecten in zowel het communiceren van beslissingen uit Parijs als in het coördineren van de ordehandhaving. In beide landen rekende het centrale gezag op de burgemeesters als vertegenwoordigers van de lokale gemeenschappen en de staat. Die opvatting lag in het verlengde van de gebeurtenissen tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870¹⁹.

Niettegenstaande de verschillende nationale politieke instructies een belangrijke rol toedichtten aan de lokale besturen, waren die laatste zich zeer bewust van de geldende machtsverhoudingen op het terrein. Vanaf het land op voet van oorlog kwam, waren zij ondergeschikt aan het militaire gezag. Ook die bepaling sloot nauw aan bij het internationale oorlogsrecht. Dat maakte een strikt onderscheid tussen militaire vestingen en open steden. Het belegeren van open verklaarde

14. Voor een vroegmodern perspectief: CATHERINE DENYS, “L’occupation hollandaise à Lille de 1708 à 1713”, in MARKUS NEUMANN e.a. (Reds.), *Die besetzte res publica. Zum Verhältnis von ziviler Obrigkeit und militärischer Herrschaft in besetzten Gebieten vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert*, Berlin, 2006, p. 315-336.

15. ROBERT GILDEA, *Marianne in Chains. Daily Life in the Heart of France during the German Occupation*, Londen, 2002, p. 25-26.

16. Voor de postverlating en de desintegratie van het lokale gezag: JAN NAERT, *Hoeders van de staat. Burgemeesters in bezet en bevrijd België en Noord-Frankrijk (1914-1921)*, Doctoraatsscriptie, Universiteit Gent, 2020, p. 85-11 en MICHAËL AMARA, “L’exode...de 14. La fuite des populations civiles face au tourbillon de l’invasion”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2006, 15, p. 52 e.v.

17. “Instructions pour les administrations communales, au cas où le territoire serait envahi (04/08/1914)”, in *Bulletin de Ministère de l’Intérieur : 1914*, Brussel, 1921, p. 98.

18. ANNIE DEPERCHIN, “Justice et front pendant la première guerre mondiale: le cas de la Somme”, *Revue du Nord*, 2014, 96, 404-405, p. 187 en PHILIPPE NIVET, *Les réfugiés français de la Grande Guerre (1914-1920) : les ‘Boches du Nord’*, Paris, 2004, p. 25.

19. KARMA NABULSI, *Traditions of War...*, p. 39.

steden was bij wet verboden²⁰. Dit onderscheid tussen open steden en versterkte vestingen was essentieel. De vestingen speelden namelijk in de militaire doctrine van beide landen een sleutelrol. België kende drie fortcomplexen: Luik, Namen en Antwerpen. In Frankrijk was de situatie minder duidelijk. Maubeuge en Duinkerke waren samen zonder twijfel de belangrijkste militaire bolwerken in het Noorden. Maar over de situatie in Rijsel raakten de autoriteiten het maar moeilijk eens²¹. Elders hing het af van de militaire aanwezigheid of een stad of gemeente als 'open' geboekstaafd stond. Burgemeesters mochten hoe dan ook pas het heft in handen nemen vanaf het moment dat er geen eigen troepen meer op hun grondgebied waren. Daar bestond geen twijfel over. Zoals nog zal blijken was dit strikte onderscheid tussen civiele en militaire bevoegdheden in de praktijk op het terrein lang niet altijd zo duidelijk. De gezagsuitoefening en communicatie door en tussen de verschillende actoren - legertop, regering, militaire bevelhebbers en burgemeesters - verliep niet zelden moeizaam. Nu eens bleken de bevelen van hogerhand achterhaald, dan weer dwong het specifieke oorlogsgebeuren lokale machtshebbers om te improviseren.

In de dagen en weken na 4 augustus 1914 bezorgden omzendbrieven de gemeentebesturen extra taken. Prioritair was het in goede banen leiden van de mobilisatie. Maar ook de ordehandhaving en ravitaillering prijkten al snel bovenaan de lokale politieke agenda. Voorts was het zaak, wanneer het vijandige leger in aantocht was, om aan de bevolking duidelijk te maken dat enkel soldaten en legers oorlogen voerden. Burgers verbood men meermaals uitdrukkelijk om de wapens op te nemen²². Meer gedetailleerde richtlijnen aan burgemeesters over wat te doen wanneer Duitse troepen naderden of effectief de gemeente innamen,

ontbraken. In het geval van langdurige bezetting benadrukten de omzendbrieven vooral dat burgemeesters steeds op post moesten blijven en geacht waren om dagelijkse contacten te onderhouden met de inwoners en de bezetter.

Naarmate de invasie vorderde, kreeg de bevolking via omroepers, pers en aanplakbrieven, steeds vaker de waarschuwing om bij aankomst van de Duitse troepen binnen te blijven, ramen te sluiten, enz. De vele geruchten en getuigenissen van vluchtelingen over extreem geweld tegen burgers door het Duitse leger spoorden burgervaders aan om extra aankondigingen te doen. Zo waarschuwde burgemeester Leo Gheeraerds in Aalst eind augustus dat er heel wat steden 'gebombardeed' waren. Duitse militairen waren daartoe overgegaan omdat 'zekere inwoners op de Duitse troepen hadden geschoten'²³. Elke vorm van geweld ten aanzien van de Duitse agressor kon zware represailles veroorzaken. Tot elke prijs moest dit worden vermeden. De nog aanwezige vuurwapens bij de burgerbevolking werden overal ingezameld, burgerwachten werden ontwapend. Wanneer Duitse eenheden naderden, was de spanning te snijden op en rond de stadhuizen. Burgemeester Charles Bertin riep in Douai (Noorden) vanaf midden augustus wel minstens vijf keer op aan de bevolking om de kalmte te bewaren²⁴.

De relativiteit van sommige van deze instructies bleek al snel wanneer de Duitse legers opmarcheerden door België en Noord-Frankrijk. Voor lokale overheden bleken de eerste oorlogsmaanden een chaotische en onvoorspelbare periode. Of de Duitse intrede nu gepaard ging met een uitbarsting van geweld of niet, zo goed als overal was de inname een netelige en stresserende kwestie. Historica Sophie De Schaepe drijver merkte

20. JOHN HORNE, "Les civils et la violence de guerre", in: STÉPHANE AUDOIN ROUZEAU e.a. (Reds.), *La violence de guerre 1914-1945 : approches comparées des deux conflits mondiaux*, 2002, Brussel, p. 137-139.

21. PHILIPPE DIEST, "Les places de Dunkerque, Lille et Maubeuge, et l'invasion de 1914 : impréparations, improvisations et conséquences", *Guerres Mondiales et conflits contemporains*, 2014, 254, p. 95-108.

22. PIET VELDEMAN, "Garde Civique", in *1914-1918 online : International Encyclopedia of the First World War*, ed. by UTE DANIEL, PETER GATRELL, OLIVER JANZ, HEATHER JONES, JENNIFER KEENE, ALAN KRAMER, and BILL NASSON, issued by Freie Universität Berlin, Berlin, 2016.

23. PETRUS VAN NUFFEL, *De Duitschers in Aalst*, Aalst, 1921, p. 9-10.

24. ROLAND ALLENDER, *Douai 1914-1918 : une ville du Nord à l'heure allemande*, Saint-Cyr-sur-Loire, 2008, p. 8-22.

hierover op: 'Het kan niet genoeg benadrukt worden dat zij (*burgemeesters en lokale elites*) hun plaats innamen onder een explosie van geweld – geweld dat soms notabelen als eersten viseerde'²⁵.

III. Burgemeesters als slachtoffers: gewelddadige interacties

John Horne en Alan Kramer stelden dat er onder de Duitse militaire legerleiding een (ongegrond) geloof leefde dat soldaten het slachtoffer werden van Belgische vrijsschutters (de zgn. *franc tireurs*)²⁶. Volgens deze mythe namen dus niet alleen de Belgische en Franse soldaten, maar ook de burgerbevolking de wapens op. Dit geloof kwam voort uit de oorlogservaring van de Frans-Duitse oorlog (1870) waar burgers wél naar de wapens hadden gegrepen. De collectieve angstpsychose die ontstond onder de soldaten, werd nog versterkt door de enorme druk die er van het Schlieffenplan uitging en het onverwachte militaire weerwerk van het Belgische veldleger²⁷. Dat laatste verklaart waarom er verhoudingsgewijs heel wat meer burgerslachtoffers vielen op plaatsen waar het Duitse leger op tegenkanting stootte, in hoofdzaak langs de grote strategische routes²⁸.

De officiële Belgische en Franse enquêtes die men nog tijdens en kort na de oorlog publiceerde over de Duitse misdaden, illustreren goed

de zichtbare rol die burgemeesters en andere lokale elites speelden in deze specifieke context van grootschalig oorlogsgeweld. Talrijk zijn de voorbeelden van burgemeesters die als eerste de Duitse verkenner (Uhlanan) ontmoetten. Deze voorhoedefunctie hield duidelijk heel wat risico's in. De Duitse troepen brachten minstens 37 Belgische en Noord-Franse burgemeesters om het leven, in België 17 en in Noord-Frankrijk 19²⁹. In tegenstelling tot de burgerslachtoffers, waarvan er in België verhoudingsgewijs veel meer vielen dan in Noord-Frankrijk (iets meer dan 5.500 vs. om en bij de 900), was het aantal gedode burgemeesters dus opvallend gelijk opgaand.

Vergeldingsmaatregelen: franc tireurs

Dat zo'n groot aantal burgemeesters gevisieerd werd, wijten Horne en Kramer aan het feit dat Duitse troepen de burgemeesters als aanstokers zagen van de burgeracties tegen soldaten³⁰. Het hierboven vermelde voorbeeld van burgemeester Jozef Thielemans (Aarschot) illustreerde dat al. Hetzelfde lot was zijn collega Jules Camus uit de martelaarsstad Andenne beschoren³¹. Daar beschuldigde de Duitse legerleiding Camus ervan dat inwoners, en niet het terugtrekkende Belgische leger, de brug over de Maas hadden opgeblazen. Op 19 augustus trok een groep Uhlanan de stad binnen op zoek naar de burgemeester.

25. SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, "Gij bloem van Vlaanderens tuinen: over gewapend geweld, goede wil en gemeentes in oorlogstijd", in SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, *Erfzonde van de twintigste eeuw: notities bij '14 - '18*, Antwerpen, 2013, p. 85.

26. JOHN HORNE EN ALAN KRAMER, *German Atrocities...*, p. 100 en 419 en AUREORE FRANÇOIS EN FRÉDÉRIC VESSENTINI, "Essai sur l'origine des massacres du mois d'août 1914 à Tamines et à Dinant", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2000, 7, p. 82.

27. ISABEL HULL, *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*, Ithaca, 2004, p. 207-215.

28. SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, *De Groote Oorlog...*, p. 80. De bemerkingen dat het van bovenaf opgelegde instructies door de Duitse legerleiding betrof, overtuigt niet. Zie: JEFF LIPKES, *Rehearsals: The German Army...* en de kritische kanttekeningen van DOMINIEK DENDOOVEN in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2015, 45, 4, p. 132-135.

29. België: Blegny-Trambleur, Berneau, Cornesse, (Luik); Andenne, Spontin, Falisolles, (Namen); Gramme (Oost-Vlaanderen); Handzame (West-Vlaanderen); Aarschot, (Brabant); Tintigny, Hachy-Fouches, Jemeppe - Hargimont Anloy, Ochamps, Erezée Brisol (Luxemburg); Tisselt (Antwerpen); Péronne-les-Binche (Henegouwen). Frankrijk: Nanteuil-Sacy, Anguilcourt, Joppécourt, Senlis, Flaignes, Lagny, Anguilcourt-et-le-Sart, Allarmont, Vexancourt, Chamant, Logny, Quérénaing en Boussignies. In tegenstelling tot wat Horne en Kramer beweerden werd de burgemeester van Herve, T. Iserentant, niet vermoord. Deze telling is gebaseerd op een grote verzameling lokale studies en de benoemingsdossiers van burgemeesters zoals die, per gemeente, worden bewaard in het archief van het ministerie van Binnenlandse zaken (Algemeen Rijksarchief) en de provinciearchieven.

30. Zij schreven: 'Mayors were frequent targets for German anger because they were assumed to have directed the actions of their citizens'.

31. *Idem*, p. 103.

Zij maakten hem duidelijk dat de stad ingenomen was en onder hun bevel stond. Ze stelden Camus verantwoordelijk voor de daden van de inwonende bevolking. Eén schot en de stad zou in de as worden gelegd. Ook de burgemeester zelf zou het met zijn leven bekopen. Een dag later waren in de vooravond schoten te horen aan de rand van de stad³². De Duitsers hielden woord. Camus bekocht het met zijn leven. Een Duitse patrouille doodde de burgemeester in zijn huis. Zijn lichaam sleepten zij naar buiten en stelden zij ten toon op het trottoir voor zijn huis.

Het argument dat inwoners op binnentrekende Duitse troepen hadden geschoten was alomtegenwoordig ('man hat geschossen'). Zo ook in het Franse Senlis (Oise) waar Duitse soldaten burgemeester Eugène Odent om het leven brachten³³. Daar waren Duitse troepen tijdens de intocht onder vuur genomen door een zich terugtrekkende groep Franse soldaten. De reactie was zeer hevig. Duitse soldaten waren er namelijk van overtuigd dat de lokale burgerbevolking het vuur had geopend. Het was onder die beschuldiging dat zij de burgemeester aan het gemeentehuis tegen hielden. Hij werd urenlang ondervraagd, geslagen en uiteindelijk gefusilleerd³⁴.

De opvatting dat burgemeesters in een lastig parket kwamen omdat zij *'franc tireurs'* aanvoerden of organiseerden, doorstaat niet altijd de toetsing aan de feiten op het terrein. In sommige gevallen was er een subtiel verschil. Duitse eenheden verweten het burgemeesters namelijk ook dat zij het schieten door burgers niet hadden verhinderd³⁵. Dat verschilt wel degelijk van de idee dat de Duitsers geloofden

in een massale volksofstand op het lokale niveau, georganiseerd door burgemeesters en andere lokale notabelen³⁶. De executie van burgemeester Hubert Halet in het Luikse plaatsje Cornesse toont het belang aan van die nuance. Het dorp was al op 11 augustus ingenomen. Zoals op vele andere plaatsen gijzelden Duitse soldaten de burgemeester samen met een lokale geestelijke om op die manier de veiligheid van collega's te garanderen. De volgende dag betichtten de Duitse troepen het dorp ervan dat een inwoner 's nachts een soldaat op wacht in het been had geschoten. Het verdict was opnieuw zeer zwaar. Zonder onderzoek of proces arresteerden en fusilleerden ze burgemeester Hubert Halet³⁷. Het in gedrang komen van de Duitse veiligheid verklaart ook de executie van burgemeester Picart in het Franse Lagny (Oise). Nadat de Duitsers enkele inwoners ervan beschuldigden dat zij hun kanonnen hadden beschadigd, riepen zij al de jonge mannen uit de gemeente samen. De bezetter drong alle huizen binnen om te controleren of er nog wapens bij de burgerbevolking aanwezig waren. Eén oud geweer kwam nog boven water. Ze achtten burgemeester Picart verantwoordelijk voor het slecht uitvoeren van orders. De lokale bevelvoerder liet de burgemeester en 6 andere inwoners blinddoeken, waarna zij die executeerden³⁸.

Intimidatie

Niet alleen de (vermeende) aanwezigheid van *franc tireurs*, maar ook vermoedens van spionage konden tijdens de eerste weken van de invasie leiden tot de arrestatie, mishandeling of executie van een burgemeester. Dat ondervond de 74-jarige

32. *Idem*, en JEFF LIPKES, *Rehearsals...*, p. 173-176.

33. GEORGES GROMAIRE, *L'occupation allemande...*, p. 27.

34. *Rapports et procès-verbaux d'enquête de la commission instituée en vue de constater les actes commis par l'ennemi en violation du droit des gens*, Tome 1, Parijs, 1915, p. 38 en PHILIPPE NIVET, "Administrer une commune occupée pendant la Première Guerre mondiale. Le cas des villes picardes", in OLIVIA CARPI (Red.), *Guerre et politique en Picardie aux époques moderne et contemporaine. (Actes du Colloque d'Amiens du 19 mai 2006)*, Amiens, 2007, p. 81. Volgens die laatste was de mogelijkheid zeer reëel dat de burgemeester aan de Duitse troepen had verteld dat er geen Franse soldaten meer in de gemeente aanwezig waren.

35. PHILIPPE NIVET, "Administrer une commune pendant la guerre...", p. 81.

36. ANNETTE BECKER, *Les cicatrices rouges...*, p. 30.

37. *Rapports et documents d'enquête...*, Tome 1, Brussel, 1922, p. 64-65 en 392-395.

38. *Rapports et procès-verbaux...*, Tome VI, VII, VIII en IX, Parijs, 1915, p. 148; en PHILIPPE NIVET, "Administrer une commune pendant la guerre...", p. 81.

burgemeester van het Antwerpse Tisselt, Jozef De Block³⁹. De aanwezigheid van telefoondraden aan zijn molen, achtergelaten door het terugtrekkende Belgische leger, kostte hem op 1 oktober 1914 het leven. Opnieuw was de Duitse reactie bijzonder heftig. Nadat hij een volle nacht naast zijn zelf gedolven graf moest doorbrengen, executeerde een peloton van twaalf soldaten hem⁴⁰. Het geval De Block levert voer voor de stelling dat het buitensporige geweld tegen lokale verkozenen niet altijd toevallig en soms zelfs doelmatig was. Sophie De Schaepdrijver bemerkte al dat het mishandelen en doden van burgemeesters soms ook diende om de macht van het Duitse leger te ondersteunen⁴¹. Het kwam voor dat het Duitse leger in de persoon van de burgemeester de voltallige lokale bevolking viseerde, sanctioneerde en intimideerde. Dit alles betekent niet dat er sprake was van een algehele doelbewuste campagne of Duitse militaire strategie tegen burgemeesters en andere lokale notabelen. Maar daar waar deze gebeurtenissen zich voordeden, kwam het wel voor dat het geweld tegen burgemeesters een zeker ritueel karakter had, met de bedoeling om de lokale bevolking schrik aan te jagen. De executie van de burgemeester van het Luxemburgse Ardennen-gehucht Hachy bijvoorbeeld, was zo'n gewelddadige, publieke vernedering⁴². Duitse soldaten hingen Nicolas Schnock op aan een lantaarnpaal langs de openbare weg⁴³.

Publieke vernederingen aan het adres van burgemeesters hoefden niet altijd een fatale afloop te kennen om de bevolking te intimideren en zo

gehoorzaamheid af te dwingen. Hetgeen burgemeester Felix Vrebos van het Brabantse Kortenberg overkwam, toont dat duidelijk aan. Hij was één van de 18 gijzelaars die Duitse soldaten op 20 augustus in de gemeente verzamelden. Een week later, wanneer nieuwe troepen door de gemeente trokken, bonden ze de burgemeester vast aan de rand van de weg. Met de kepie van de stationschef op het hoofd zetten ze hem te kijk. Ze hingen een strop rond zijn nek en dreigden er verschillende keren publiekelijk mee om hem op te hangen. Het theatrale schouwspel diende ter intimidatie van de lokale bevolking maar waarschuwde terzelfdertijd ook de verder voorbijtrekkende troepen voor de burgerbevolking die eerder op soldaten zou hebben geschoten⁴⁴. Dergelijke schijnexecuties waren een veelvoorkomende tactiek. Talloos zijn de voorbeelden die lijken op wat onder meer Gérardin, burgemeester van Nompelize (Vogezen), overkwam. Duitse soldaten namen hem gevangen in de kelder van het stadhuis en bedreigden hem meermaals met executie⁴⁵. Naast schijnexecuties hanteerde het Duitse invasieleger nog diverse andere tactieken als preventief afschrikmiddel om non-conform gedrag te sanctioneren. Zo besloten Duitse bevelhebbers op diverse plaatsen om lokale verkozenen naar Duitsland over te brengen en daar gevangen te zetten. In de Vogezen bijvoorbeeld deporteerde men meerdere burgemeesters, waaronder Jean-Nicolas Ferry van Entre-deux-Eaux. Hem viel dit te beurt omdat de aangekomen troepen hem begin september verdachten van spionage voor het Franse leger⁴⁶.

39. Rijksarchief Beveren-Waas - Provinciaal Archief Antwerpen (RABW-PAA), "Burgemeesters, 1798-1970", 126, Brief van de arrondissementscommissaris van Mechelen aan de provinciegouverneur, 19/08/1919.

40. J.H. TROCH, *Geschiedenis van Tisselt*, Antwerpen, 1938.

41. JELLE HAEMERS en ANTOON VRINTS, "Honderd jaar '14-'18...", p. 104 en SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, "Gij bloem van...", p. 85.

42. JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *German Atrocities...*, p. 56.

43. JEAN SCHMITZ en NORBERT NIEUWLAND, *Documents pour servir à l'histoire de l'invasion allemande dans les provinces de Namur et de Luxembourg*, Volume 7, Brussel, 1919-1925, p. 209-210 en 217. Ze verdachten er Schnock van dat hij de ingezamelde wapens wilde inzetten tegen de bezettingsmacht. Duitse soldaten namen hem en een andere lokale notabele mee naar het nabijgelegen hoofdkwartier in Italle. Daar verschenen de twee voor een geïmproviseerde oorlogsrechtbank en kreeg Schnock de doodstraf.

44. *Rapports et documents d'enquête...*, Tome II, Brussel, 1923, p. 104.

45. DOMINIQUE MICHEL, "La crise des institutions communales dans le département des Vosges durant la Grande Guerre", in ISABELLE CHAVE (Red.), *La Grande Guerre dans les Vosges (Actes de colloque, Epinal, 4 au 6 septembre 2008)*, Epinal, 2009, p. 208.

46. *Rapports et procès-verbaux d'enquête de la commission...*, Tome V, p. 158 en DOMINIQUE MICHEL, "La crise des institutions communales...", p. 209.

Een veilige doortocht

Een andere standaardpraktijk in de zomer en herfst van 1914 was het nemen van gijzelaars. Zo goed als overall waar het Duitse leger aankwam, eisten bevelhebbers dit. Burgemeesters, andere notabelen of een groep burgers incarneerden zo de lokale gemeenschap. Doordat zij garant stonden voor de veiligheid, hoopte men acties vanuit de bevolking te verhinderen. In de grootste steden verzamelden de Duitse bevelhebbers groepen notabelen die het verkozen stadsbestuur overstegen. Maar voor de inname van kleine gemeenten of dorpen volstond het vaak om de burgemeester en/of de lokale geestelijke als gijzelaar vast te houden. In sommige gevallen gingen de oprukkende invasielegers nog een stap verder en eisten zij van burgervaders en andere notabelen om voor te gaan bij de inname van een nabijgelegen stad of gemeente⁴⁷. Om de doortocht te vergemakkelijken gebruikten Duitse troepen de burgemeesters als menselijk schild of *'boucliers humaines'*. Onder meer in Solesmes was dit het geval. Daar dwongen Duitse officieren burgemeester Gustave Labbez eind augustus 1914 om als menselijk schild voor de troepen uit te lopen bij de inname van Caudry. Wanneer het daar tot een confrontatie kwam met het Britse leger, slaagde Labbez er maar ternauwernood in om aan de kogels te ontsnappen⁴⁸.

IV. Burgemeesters als beschermheren van de bevolking

Enkel focussen op het lot van de burgemeesters die slachtoffer werden van het hoog oplaaierende Duitse oorlogsgeweld, creëert een te eenzijdig beeld van de invasieperiode en doet onrecht aan de initiatieven die lokale bestuurders ondernamen om de burgerbevolking te beschermen. Te meer omdat dit

soort gebeurtenissen, hoe ingrijpend ze ook waren, eerder uitzondering dan regel vormden.

Naargelang de specifieke lokale context reageerden burgemeesters op diverse wijze. Sommigen vreesden het Duitse geweld, negeerden de instructies van hogerhand en kozen - al dan niet samen met de bevolking - voor de vlucht. Nog anderen ondergingen de situatie geenszins passief, namen het heft in handen en haalden alles uit de kast om hun inwoners te beschermen tegen het oorlogsgeweld. Dit laatste kon enkel maar op die plaatsen waar de specifieke oorlogscontext een zekere onderhandelingsmarge en bewegingsruimte toestond. Vooral in de open steden bleek dit het geval. Daar slaagden sommige proactieve burgemeesters er zelfs in om onderhandelingen aan te knopen over de overgave van de stad. Onder de militaire heerschappij in de versterkte vestingen bleek dit alles heel wat moeilijker, met alle gevolgen van dien.

Naar het voorbeeld van Brussel

Op 20 augustus noteerde de Lebbeekse burgemeester Armand Dubois in zijn dagboek: 'De Duitschers trekken Brussel binnen. Bij het naderen van den vijand wordt de stad overgegeven. (...) Dank de wijze voorzorg de stad, die door hare ligging onverdedigbaar is vrijelijk te laten bezetten wordt zij voor eene beschieting gespaard'⁴⁹. Opgelucht dat de stad aan een beschieting was ontsnapt, beschreef hij de overgave van de Belgische hoofdstad. Het verhaal is intussen welbekend. Burgemeester Adolphe Max presenteerde zich op 20 augustus samen met twee schepenen en stadssecretaris Maurice Vauthier, op vraag van het Duitse bevel, met een witte vlag aan de poorten van de stad. Daar spraken beide delegaties af om de onderhandelingen in een nabijgelegen kazerne verder te zetten. Max wilde de stad

47. JEAN-PIERRE LENSEN, "La situation des bourgmestres de notre région en 1914-1918", in *Actes du Colloque du 9 mai 2015 à Visé: L'occupation allemande. (Les Nouvelles Notices Visétoises)*, 2015, nrs. 133-134-135, p. 76-77.

48. Archives Départementales du Nord (ADN), 9R 829, Brief van burgemeester Gustave Labbez (Solesmes) aan de préfet, 03/11/1918; Archives Municipales de Solesmes (AMS), Gemeenteraadsverslagen, 03/11/1918.

49. ARMAND DU BOIS, *1914-1918, Lebbeke onder het Duitse schrikbewind, mijn dagboek geschreven tijdens den Oorlog*, Lebbeke, 1918, p. 10.

van geweld vrijwaren. De Duitse onderhandelaars eisten dan weer opeisingen en het handhaven van de openbare orde. Max garandeerde de veiligheid van de troepen. Officier Kriegsheim erkende op zijn beurt het belang van Max' functie en beklemtoonde dat het stadsbestuur verder kon functioneren⁵⁰. Niet veel later trokken de Duitse legers door de binnenstad⁵¹. Brussel, de grootste stedelijke agglomeratie onder Duitse bezetting aan het Westfront, was zonder slag of stoot ingenomen.

Het symbolische belang van de geweldloze en sterk geritualiseerde overgave van Brussel was groot. Burgemeester Max maakte indruk met zijn ferme en uitgesproken patriotische houding. Het inspireerde heel wat andere burgemeesters, zo ook in Lebbeke. Maar het vreedzame verloop in de hoofdstad contrasteerde sterk met de gebeurtenissen in Dubois' gemeente. De Belgische legerleiding zag Lebbeke immers wel als een belangrijke plaats in de strijd om het strategisch gelegen Dendermonde. Dubois verzette zich: 'Ik heb hun (*de legerleiding*) wel doen opmerken dat wij eene opene, onverdedigbare plaats bewonen: dat hunne handelwijze ons ongelukken ging berokkenen. 't Was vruchteloos; zij hielden geen rekening met mijnen gezegden en dreven er den spotte mede'. Het Belgische militaire weerwerk leidde tot represailles tegen de burgerbevolking. Dubois veroordeelde de Duitse bevelhebber ter dood, maar hij kon ternauwernood ontsnappen. 29 inwoners overleefden het niet⁵².

Spanningen tussen militair en burgerlijk gezag

Met zijn streven naar een vreedzame en onderhandelde overgave van de stad stond burgemeester

Dubois niet alleen. Maar de factoren die bepaalden of dit mogelijk was, varieerden sterk. Essentieel bleek alvast de militaire aanwezigheid. De beslissing om een stad 'open' te verklaren en niet te verdedigen kon enkel de legerleiding nemen. In een zeldzaam geval probeerden burgemeesters alvast om zelf, langs de rug van het militaire gezag om, het heft in handen te nemen. Dit wekte de woede op van de Belgische en Franse militaire bevelhebbers. Burgemeester Gabriel Bailly van Rambervillers, in de Voagezen, liet overal in de gemeente aanplakken: '*le maire déclare sa commune ville ouverte*'. De Franse legerleiding was razend en eiste onmiddellijk sancties bij de prefect⁵³.

Pas wanneer er geen eigen troepen ter plaatse meer waren, konden burgemeesters acties ondernemen. Wanneer (en of) die troepen de stad daadwerkelijk en 'definitief' verlaten hadden, was niet altijd even duidelijk⁵⁴. Vanaf eind augustus 1914 bijvoorbeeld, wanneer de Belgische legertop en regering zich in de Antwerpse vesting ophielden, zorgde het optreden van de door Charles de Broqueville benoemde provinciale militaire commandanten hier en daar voor discussies en verwarring. Aan hen vertrouwde de Broqueville de gendarmerie, burgerwachten en enkele later gevormde regimenten oorlogsvrijwilligers toe⁵⁵. Die waren verantwoordelijk voor nogal wat hinderlagen, sabotage aan spoorwegen en vuurgevechten. Burgemeesters beseften zeer goed dat er in dergelijke gevallen represailles konden volgen tegen de burgerbevolking. Om die en andere redenen trokken sommige burgemeesters zich niet altijd even veel aan van deze basisregel. De spanningen die er ontstonden tussen de burgerlijke en militaire autoriteiten in het Gentse illustreren dat goed. Daar bezorgde de Duitse generaal von

50. LOUIS GILLE, ALPHONSE OOMS en PAUL DELANDSHEERE, *Cinquante mois d'occupation allemande*. Vol. 1914-1915, Brussel, 1919, p. 8-10 en Auguste Vierset, *Mes souvenirs sur l'occupation allemande en Belgique*, Parijs, 1932, p. 58-61.

51. BENOÎT MAJERUS, "Controlling urban society in Brussels during World War I. Cooperation between Belgian authorities and the forces of military occupation", in: ROGER CHICKERING en MARCUS FUNCK (Reds.), *Endangered Cities: Military Power and Urban Society in the Era of the World Wars*, Boston, 2004, p. 65-79.

52. ARMAND DU BOIS, *1914-1918, Lebbeke onder het Duitse...*, p. 18-57; *Rapports et documents d'enquête, Premier Volume - Tome II...*, Brussel, 1923, p. 239-241 en JOHN HORNE en ALAN KRAMER, *German Atrocities...*, p. 94.

53. DOMINIQUE MICHEL, "La crise des institutions communales...", p. 207-208.

54. JONATHAN DEMOLON, *On vous demande à la commandanture! Heures vécues à la Mairie de Cambrai pendant l'occupation allemande (1914-1918)*, Parijs, 1922, p. 6-7.

55. PATRICK GOOSSENS en LIEVE MEIRESONNE, *Vlaanderen Niemandland 1914...*, p. 81-100.

Böhn op 8 september 1914 een brief aan burgemeester Emile Braun⁵⁶. Nadat Belgische troepen zich tijdelijk hadden teruggetrokken uit de directe omgeving van de stad, nodigde de Duitse veldheer burgemeester Braun uit in zijn hoofdkwartier. Daar negotieerden zij de overgave van de stad. Dit initiatief stootte de Belgische provinciale militaire commandant luitenant-generaal Henri Clooten tegen de borst. De militaire bevelhebber, die op dat moment de plak zwaaide in de gebieden ten westen van de Schelde, beklemtoonde dat burgemeesters niet over de bevoegdheid beschikten om over dergelijke militaire zaken te onderhandelen. Braun daarentegen wilde koste wat het kost zijn stad van een bombardement of vernietiging redden. Maar de bevelen van Clooten zomaar naast zich neerleggen kon uiteraard niet⁵⁷. Pas na bemiddeling door de provinciegouverneur besloot hij om alsnog in te gaan op het Duitse aanbod. De Duitse brief dreigde er immers mee om de stad te vernietigen indien er nog weerwerk zou geboden worden in en rond Gent. De volgende dag reed Braun samen met een Duitse koerier richting Oorddegem met een witte vlag. Daar vroeg de burgemeester om de stad niet in te trekken. Von Böhn eiste de volledig ontwapening van de Gentse burgerwachten en een grote hoeveelheid goederen. Braun slaagde in zijn opzet. De stad bleef voorlopig onbezet. Later die week ontmoetten beide elkaar nog twee keer. Telkens zette Braun de eerste stap om na kleine conflicten tussen Belgische en Duitse troepen de situa-

tie te ontmijnen. Het leverde de burgemeester heel wat lof op van de Gentenaren. De Belgische legerleiding en Charles de Broqueville daarentegen, waren razend. Braun had namelijk grote hoeveelheden proviand aan de vijand overgemaakt en dat terwijl von Böhn niet eens het bevel had gekregen om de stad te bezetten en intussen op weg was naar Frankrijk⁵⁸. Onder de Gentse bevolking heerste een gevoel van opluchting. Virginie Loveling schreef alvast trots over briefjes in de stad waarop te lezen stond 'Leve onze burgemeester'⁵⁹.

De formele overgave : een grootstedelijk prerogatief

Samen met de Brusselse en Gentse casus bewijzen ook de gebeurtenissen in Brugge dat de omvang van het grondgebied en de aanwezige burgerpopulatie incentives waren voor burgemeesters om de stad over te geven. Zowel de gemeentebesturen als de Duitse generaals hadden daar tijdens de opmars belang bij. Na lange belegeringen aan de vestingen van Luik en Maubeuge en moeilijke, gewelddadige passages in Namen, Doornik en Charleroi bleek een geweldloze inname van open verklaarde steden een win-win situatie voor beide kampen⁶⁰. Terzelfdertijd toont de Brugse casus aan dat eveneens de geografische ligging en de chronologie van de invasie een cruciale rol speelden. De inname van Brugge voltrok zich namelijk in de periode na de overgave van Gent en de val van de Antwerpse vesting⁶¹. De Bel-

56. ANDRÉ CAPITEYN, *Gent en de Eerste Wereldoorlog: het stadsleven in de jaren 1914-1918*, Gent, 1991, p. 1-24.

57. Zo opperde minister van Binnenlandse Zaken Paul Beryer eind augustus om het voorbeeld van Adolphe Max te volgen. Charles de Broqueville liet dan weer op 4 september weten via Luitenant-Generaal Clooten: 'Faites savoir aux administrations communales en territoire sous votre commandements qu'aucune convention avec l'ennemi n'est valable quand elle a pour effet de favoriser l'adversaire ou de défavoriser ces alliés. Doit être considéré comme trahison et poursuivie comme telle'. (Stadsarchief Gent (SAG), M33/1, M33/5).

58. Het zou nog een maand (12/10/1914) duren eer de stad effectief bezet werd door troepen onder leiding van generaal von Beseler.

59. SYLVIA VAN PETEGHEM en LUDO STYNEN (Reds.), *Virginie Loveling. Oorlogsdagboeken 1914-1918*, Antwerpen, 2014, p. 27. Voor meer kritische uitlatingen over de 'knieval' van Braun zie de scherpe stukken van de Vlaamsgezinde journalist ALFONS SEVENS: *De Witte Kaproen*, 02/02/1919 en 16/02/1919.

60. Voor de rol van het stadsbestuur in Namen, zie: FERNAND GOLEVAUX, *Les premiers jours de la guerre à Namur: Souvenirs de Fernand Golevaux, sénateur et bourgmestre de Namur*, Namen, 1935; ETIENNE DELMOTTE, "Une reddition honorable, fin août 1914. Un épisode méconnu de la retraite de Namur", *Cahiers de Sambre et Meuse*, 2014, 3, p. 190-211 en GEORGES CÔME, *Les bourgmestres de Namur (1830-1931)*, Namen, 1937, p. 55-56.

61. PATRICK VERBEKE, "De inname van Brugge op woensdag 14 oktober 1914", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 2014, 51, 1, p. 157-194 en VALENTIN DE GRANDE, *Assebroek 1914-1918. Het leven zoals het was tijdens vier jaar Duitse bezetting*, 2014, Assebroek, p. 23-50.

gische legerleiding besloot om terug te plooiën op Oostende en de Brugse binnenstad onverdedigd te laten. Desondanks bleek de vrijwaring van geweld niet gegarandeerd. Een incident aan één van de stadspoorten waarbij twee Duitse soldaten om het leven kwamen, hypothekeerde bijna de vreedzame overgave. Een snelle interventie door burgemeester Amedée Visart de Bocarmée - opnieuw met witte vlag - enkele schepenen en een Duitssprekende dokter, bleken essentieel om de explosieve situatie te ontmijnen. Al snel bleek dat de Duitse generaal verantwoordigd was omdat de bestuurders van de stad zich niet aan de stadspoorten presenteerden om de stad formeel over te dragen. Slechts met veel moeite slaagde burgemeester Visart erin om de bevelhebber te overtuigen dat de schietpartij te danken was aan enkele geïsoleerde Belgische soldaten die niet wisten dat de stad open verklaard was. Bijgevolg wisten zij niet dat ze onverdedigd zou blijven. De discussies over de houding van de burgerbevolking en het verdere praktische verloop van de inname besproken de protagonisten in een villa daar vlakbij⁶².

Een Belgische en Duitse tactiek

De onderhandelende overgave was een bewuste tactiek van zowel de Duitse troepen als de lokale besturen. Talrijke voorbeelden getuigen van burgemeesters die proactief Duitse verkenners opzochten wanneer geruchten hun aankomst aankondigden. Zo besloten de Nederbrakelse en Geraardsbergse burgemeesters de dag na de inname van Brussel om de Uhlanen tegemoet te treden⁶³. In beide gevallen probeerden de respectieve burgemeesters de Duitse verkenners te verzekeren dat de bevolking zeer goed wist dat zij niet tussen te komen had in krijgszaken. Omgekeerd gebeurde hetzelfde. Duitse verkenners zwierven ver voor de troepen uit

en zochten de vele gemeentehuizen op wanneer zij niet onmiddellijk op militair weerwerk botsten. Ze vroegen er naar een onderhoud met de lokale vertegenwoordigers en verwachtten dat die zich snel ter beschikking stelden.

De vooruitgestuurde Duitse contingents trachtten bij dit soort eerste contacten de verzekering te bekomen dat de stad verlaten was door Belgische of Franse soldaten⁶⁴. Daarna kondigden zij veelal zelf aan dat er de komende dagen Duitse troepen in de stad zouden aankomen. Hoe belangrijk die strategie was in het Duitse invasieplan is moeilijk in te schatten en verdient verder onderzoek op basis van Duitse bronnen. De gebeurtenissen in Lokeren bewijzen alvast de complexiteit en het soms onduidelijke kader waarbinnen dit soort onderhandelingen verliep⁶⁵. Precaire afspraken konden namelijk omslaan als gevolg van een snel gewijzigde militaire context. Zo ontving de burgemeester-volksvertegenwoordiger August Raemdonck omstreeks 6 september het bezoek van een Duitse onderhandelaar op het stadhuis. Daar kwamen zij overeen dat het stadsbestuur er alles aan zou doen om te vermijden dat burgers zich in het conflict mengden. Raemdonck garandeerde dat de Belgische militairen de stad verlaten hadden. De onderhandelaar kon dus veilig terug naar de eigen linies trekken. De gemaakte belofte verviel echter snel. Bij het verlaten van het stadhuis stootte de Duitser namelijk op nog twee achtergebleven Belgische soldaten. Raemdonck die Duitse represailles vreesde, besloot enkele weken later om te vluchten naar Nederland.

Ook wanneer er nog maar nauwelijks of geen contacten waren geweest tussen Duitse verkenners en lokale vertegenwoordigers, gingen de aankomende troepen bij hun aankomst steevast op zoek naar de burgemeester. Wanneer die daar niet present

62. SOPHIE DE SCHAEPELDRIJVER, *Bolwerk Brugge. Bezette stad in 14-18*, Lichtervelde, 2014, p. 45.

63. THEO BRAKELS, *Geschiedenis van Nederbrakel, Opbrakel en omstreken*, Kortrijk, 1952, p. 112-113 en MARCEL VAN KERCKHOVEN, *Geraardsbergen tijdens Wereldoorlog 1914-18*, Geraardsbergen, 1980, p. 14-15.

64. Voor een analyse van enkele Duitse regimentsgeschiedenissen over deze periode: PATRICK GOOSSENS en LIEVE MEIRESONNE, *Vlaanderen Niemandslaan 1914...*, p. 65 e.v.

65. STEVEN VAN DRIESSCHE, *Lokeren bezet tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1999; Cyriel Vlaminck, *Het Etappengebied in België tijdens den oorlog 1914-1918*, Brussel, 1922, p. 10-11 en Algemeen Rijksarchief 2, *Archief van de Krijgsauditeurs en Krijgsraden te velde tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1919)*, nr. 23, doos 14, Dossier 61, Zaak Auguste Raemdonck.

tekende, wekte dit bij de militairen woede op. In Fourmies had het merendeel van de lokale verkorenen de stad verlaten na de evacuatie door het Franse leger. Een lokale getuige noteerde dat Duitse soldaten furieus waren toen ze op 28 augustus voor een gesloten stadhuis stonden. Ze dreigden ermee om het gebouw in brand te steken indien er niet snel een notabele ter plekke kwam die hen ontving en kon binnen laten⁶⁶.

Burgemeesters beseften zelf zeer goed dat de Duitse legeraanvoerders hen als het eerste aanspreekpunt van de gemeente zagen. Zeker in Noord-Frankrijk was dat zo. Daar hadden oudere burgemeesters als Charles Tauchon (°1840, Valenciennes) nog herinnering aan de gebeurtenissen van tijdens de Frans-Pruisische oorlog (1870)⁶⁷. Een collega raads-lid van Tauchon herinnerde zich kort na de oorlog de zenuwachtige sfeer die er in de zomer van 1914 heerste onder de op het stadhuis bijeengekomen raadsleden. Zij zaten verzameld in het kabinet van de burgemeester, wachtend op de aankomst van de Duitse troepen in Valenciennes. Burgemeester Tauchon omgorde speciaal voor de gelegenheid zijn sjerp, dit om alle mogelijke misverstanden te vermijden⁶⁸. Tauchon's collega uit Noyon, de Franse senator Ernest Noël, beschreef het na de oorlog als volgt: *'Je ne voulais pourtant pas quitter l'hôtel de ville, désirant avant tout que les Allemands me trouvent à mon poste (...) Moment terrible pour un maire: il se trouve vis-à-vis d'événements dont il cherche à deviner l'étendue et la portée; toute imprudence de sa part, tout emportement, tout manque d'autorité ou de sang-froid peut compromettre la vie de ses concitoyens'*⁶⁹.

Door naar voor te treden slaagden burgemeesters erin om conflictsituaties te ontminnen. De getuigenis van burgemeester Lodewijk Van Nueten van het Antwerpse grensgehucht Meerle toont dat dui-

delijk aan⁷⁰. Hij slaagde er maar ternauwernood in om een conflict tussen de terugtrekkende Belgische troepen en Duitse soldaten te vermijden. In de nasleep van de val van Antwerpen bezetten Duitse contingenten de grensgemeenten in het noorden van de provincie aan de grens met het neutrale Nederland. Wanneer *'Feldgrauen'* op 15 oktober aankwamen in Meerle bevestigde de burgemeester dat er de afgelopen dagen Belgische troepen voorbijgetrokken waren. De Duitse luitenant eiste dat de burgemeester hem zou vergezellen bij de intocht door het dorp, waarna Van Nueten de opdracht kreeg om de troepen die zich buiten het dorp verschansten als onderhandelaar tegemoet te stappen. Het was de bedoeling hen tot overgave te dwingen, zo niet zouden de soldaten gefusilleerd worden en het dorp platgebrand, aldus de bevelhebber. Twee zakdoeken aan zijn wandelstok deden dienst als witte vlag. Uiteindelijk liep het zo'n vaart niet. Aan de Duitse militairen verklaarde Van Nueten dat de Belgische soldaten de grens met Nederland waren overgestoken.

Als reactie om geweld tegen burgers in te dammen

Op verschillende plaatsen was het de penibele situatie van de burgerbevolking die de lokale autoriteiten aanspoorde om de onderhandelingen met de Duitse belegeraars aan te gaan. Zo ging het gemeentebestuur van Diest op 18 augustus tot actie over op het moment dat de Belgische troepen na schermutselingen met de Duitsers wegtrokken uit de gemeente. Middels een Duitse gevangene die zij over de linies stuurden, bracht het gemeentebestuur aan het Duitse leger de boodschap over dat de gemeente vrij van soldaten was en zich overgaf. Op gevaar van eigen leven ging ook hier de burgemeester de Duitse troepen voor tijdens hun

66. CAMILLE FAUCHART, *Fourmies pendant l'occupation ou quatre années d'invasion allemande (1914-1918)*, Fourmies, 1923, p. 13.

67. FRANÇOIS ROTH, *La guerre de 1870*, Parijs, 1990, p. 327 e.v.

68. RENÉE DELAME, *Valenciennes. Occupation allemande, 1914-1918*, Tome I, Valenciennes, 1933, p. 21.

69. ERNEST NOËL, "Noyon pendant l'occupation allemande", in *La France et ses alliés en guerre. Parole de témoins*: gepubliceerd in: *La Revue Hebdomadaire*, 16/02/1918, p. 286 en JEAN-YVES BONNARD, "Ernest Noël (1847-1930) sénateur-maire de Noyon, un symbole national dans la Grande Guerre", *Annales Historiques Compiègnaises*, 2002, 85-86, p. 39-41.

70. Stedelijk Museum Hoogstraten (SMH), Dagboek burgemeester Lodewijk Van Nueten, 15/10/1914 en 16/10/1914.

intocht in de gemeente⁷¹. In Charleroi dwongen niet alleen het krijgsverloop maar ook de wandaden van het Duitse leger tegen de burgerbevolking het stadsbestuur om een meer actieve houding aan te nemen. Tijdens de slag om Charleroi omstreeks 22 augustus hadden Duitse troepen onder leiding van generaal Max von Bahrfeldt burgers gegijzeld, gedood en brandgesticht op verschillende plaatsen. Die laatste beschuldigde de inwoners van de stad er onterecht van de Duitse soldaten onder vuur te hebben genomen⁷². In werkelijkheid ging het om Franse soldaten die de inname van de bruggen over de Samber, een belangrijk strategisch punt, hadden proberen vermijden. Om de situatie niet nog verder te laten escaleren, trok een delegatie onder leiding van burgemeester Emile Devreux en schepen Emile Buisset de volgende morgen naar de Duitse linies buiten de stad. Gewapend met een attest van de Duitse consul in de stad waarin stond dat zij al het mogelijke gedaan hadden om de bevolking kalm te houden, vroegen zij om een onderhoud met de generaal. Dat ging door op kasteel Parentville in het nabijgelegen Couillet. Ze slaagden er niet in om duidelijk te maken dat de burgerbevolking niet had geschoten, maar de gevechten stopten. De eindbalans was zwaar. De stad en zijn agglomeratie kregen een boete van 2 miljoen frank en moesten voorzien in heel wat goederen in natura. De overeenkomst kreeg een officieel karakter in het 'Traité de Couillet'. Na het overleg trokken de burgemeester en schepen terug naar de stad met in hun zog ongeveer 200 burgergevangenen. Zij liepen met de armen in de lucht en dienden als bescherming voor de Duitse troepen die terzelfder tijd de stad introkken⁷³.

Discussiëren, onderhandelen en overtuigen

Wanneer Duitse legeraanvoerders beschuldigingen uitten over burgers die hadden geschoten op

Duitse soldaten, was het voor burgemeesters in het merendeel van de gevallen onbegonnen werk om het tegendeel te bewijzen. Schaars zijn dan ook de voorbeelden van burgemeesters die daar wel in slaagden. Eén van hen was Benoît De Smedt in Opwijk. Bij de Duitse aankomst in het dorp raakte een soldaat gewond in een vuurgevecht met een Belgische patrouille. Al snel klonk het verwijt dat burgers geschoten hadden. Onmiddellijk liet het Duitse bevel 60 inwoners als gijzelaars oppakken. Burgemeester De Smedt kreeg te horen dat *'si le moindre acte d'hostilité était commis par les habitants à l'égard des soldats allemands, lui-même serait fusillé et la commune complètement rasée'*. Intussen probeerde hij om samen met een collega-dokter uit het dorp aan te tonen dat de kogel die de soldaat had getroffen uit een Duits wapen kwam. Het feit dat zij beide arts waren, maakte het mogelijk om het vertrouwen te winnen van de Duitse dokter die actief was in de daar gestationeerde patrouille. Dankzij zijn bemiddeling bij de Duitse Kommandant werd erger kwaad voorkomen. Met uitzondering van één reeds gefusilleerde gijzelaar, spaarden zij zo het leven van de andere gevangenen⁷⁴.

Naast het sociale profiel ('dokters onder elkaar'), hielp het ook de Duitse taal machtig te zijn. Bekend zijn de voorbeelden van Adolphe Max, Emile Braun, Louis Franck (Antwerpen) en Visart de Bocarmé die een aardig mondje Duits spraken. In het Luikse, vlakbij de Duitse grens, was dat niet anders. Zo zou het dankzij het beheersen van de Duitse taal zijn geweest dat de burgemeesters van Argenteau en Dalhem er gedeeltelijk in slaagden de lokale bevolking te vrijwaren van militair geweld⁷⁵. In het geval Ferdinand Flechet (Warsage) zouden naast de Duitse taal ook *'Ses origines aristocratiques'* er mee voor gezorgd hebben dat zijn geplande executie niet doorging. Duitse troepen dwongen de oud-senator en burgemeester van het

71. *Rapports et documents d'enquête...*, Tome II, Brussel, 1923, p. 7.

72. DAMIEN BALDIN en EMMANUEL SAINT-FUSCIEN, *Charleroi 21-23 août 1914*, Parijs, 2012, p. 125-132.

73. ALFRED LEMAIRE en PHILIPPE NONCLERCQ, *Charleroi – Août 1914. Crimes – incendies – pillages – bombardements. L'invasion allemande au pays de Charleroi*, Luik, 2013.

74. *Rapports et documents d'enquête...*, Tome II, Brussel, 1923, p. 125-126 en 543-544.

75. JEAN-PIERRE LENSEN, "La situation des bourgmestres...", p. 82. Volledig vrijwaren van geweld bleek niet mogelijk. In Argenteau vielen er 3 burgerslachtoffers, in Dalhem 1.

grensgehucht om voor te gaan naar de volgende gemeente, 's-Gravenvoeren. Op de weg daarnaartoe liep het fout en vielen er schoten. De bevelhebbers achtten Flechet verantwoordelijk. Maar voor de krijgsraad verklaarde hij: *'J'ai été l'ami personnel du comte de Schaumbourg et j'ai été invité à chasser avec lui et le Kronprinz d'alors, actuel Guillaume II'*⁷⁶. Om die reden werd hij, in tegenstelling tot andere burgers, niet gefusilleerd. Erna vluchtte hij naar Nederland.

V. Duidelijke machtsverhoudingen en politieke spanningen in de vestingen

Hoekstenen van de landsverdediging: Luik, Namen en Maubeuge

Sinds de afkondiging van de staat van beleg lagen de machtsverhouding tussen het burgerlijke en militaire gezag nergens duidelijker vast dan in de versterkte vestingen. Daar hadden de Belgische en Franse militaire legerleiding te allen tijde het laatste woord. Het burgerlijke gezag was er dus volledig ondergeschikt. Louis Franck, liberaal volksvertegenwoordiger en gemeenteraadslid in Antwerpen, had de boodschap in die dagen goed begrepen: *'Ma ligne de conduite était donc bien arrêtée: tant que l'armée serait là et résisterait, nous taire et l'appuyer'*⁷⁷. Over zaken als ordehandhaving, voedselvoorziening of landsverdediging, hadden hij en andere lokale verkozenen geen zeggenschap meer. Ook burgemeesters Jules Walrand en Gustave Kleyer waren zich daar goed van bewust in de forten van respectievelijk Maubeuge en Luik⁷⁸. Het verklaart waarom de Luikse burgervader tot twee keer toe aan Duitse onder-

handelaars duidelijk maakte onbevoegd te zijn, wanneer die tijdens de bombardementen op de stad en forten de overgave vroegen⁷⁹. Kleyer trok samen met de Duitse onderhandelaars naar het fort van Loncin waar bevelhebber generaal Leman zich ophield. Die weigerde tweemaal officieel de overgave. Het zenden van onderhandelaars om de liberale burgemeester te overtuigen vormde een doelbewuste tactiek van het Duitse opperbevel. Zij hoopten op die manier sneller de forten te kunnen innemen. Door Kleyer onder druk te zetten, confronteerden zij hem met zijn positie als beschermheer van *'la petite patrie'* en speelden zij in op de belangen van de lokale burgerbevolking. Dat die tactiek in het Luikse niet volledig op koude steen viel, bleek op 6 augustus 1914. Het Duitse bevel slaagde er niet in om de top van de militaire gezagsdragers en Luikse lokale bestuurders uiteen te spelen. Maar in bepaalde andere kringen bleek men er wel meer ontvankelijk voor. Zo liet de Belgische kolonel Eckstein diezelfde dag op de Luikse citadel een witte vlag aanbrenge⁸⁰. Dat manoeuvre vond plaats zonder overleg met Leman en het opperbevel. Eckstein hoopte zo het Duitse bombardement te stoppen en de stad en citadel te redden van een totale vernietiging⁸¹. Twee Luikse journalisten merkten op dat: *'Combien de Liégeois s'en seraient contentés à ce moment'*⁸². Voor een groep Luikse notabelen vormden de witte vlag en Duitse onderhandelaars het signaal om naar het stadhuis te trekken. Zij steunden de acties van de kolonel. Hun eigen belangen vielen samen met het lot van de stad. Om die reden smeekten zij het lokale burgerlijke gezag om de vesting over te geven. Hoe breed gedragen die beweging was, is niet bekend. Wel is het duidelijk dat zij op tegenkanting stootten van anderen die

76. JULES DE THIER en OLYMPE GIBART, *Liège pendant la Grande Guerre, Tome II. Liège Martyre. La barbarie germanique dans la province de Liège*, Luik, 1919, p. 260.

77. LUITENANT-GENERAAL DEGUISE, *La défense de la position fortifiée d'Anvers en 1914 (20 août – 10 octobre)*, Brussel, 1921, p. 225.

78. JEAN HEUCLIN en CHRISTOPHE ROBINNE, *Maubeuge: bastion de la résistance 1914-1918*, Arras, 2014, p. 62-84.

79. FRANÇOISE JEURISE, "Les autorités communales liégeoises face à l'invasion", in CHRISTINE MARÉCHAL en CLAUDINE SCHLOSS, *1914-1918. Vivre la guerre à Liège et en Wallonie*, Luik, 2015, p. 190.

80. RENÉE DUMOULIN, "Gustave Kleyer", in *Biographie Nationale*, Brussel, XXXI, 1961-1962, p. 507-515.

81. DOMINIQUE NAHOÉ, "La population Liégeoise face aux soldats allemands en août 1914", in CHRISTINE MARÉCHAL en CLAUDINE SCHLOSS (Reds.), *1914-1918. Vivre la guerre...*, p. 174-175.

82. JULES DE THIER en OLYMPE GIBART, *Liège pendant la Grande Guerre. Tome 1*, Luik, 1919, p. 108 e.v.

de verdediging van de vesting onvoorwaardelijk wilden verderzetten. Een lijn die ook burgemeester Kleyer aanhield.

Louis Franck en het Verdrag van Kontich

De houding en bewegingsruimte van Kleyer en Walrand stond in contrast met de handelwijze van hun collega-vestingburgemeesters in Antwerpen en Rijsel. Daar week de praktijk wel af van de theorie en slaagden lokale autoriteiten erin om een sleutelrol te spelen. De veranderde machtsverhoudingen op het terrein, de Duitse druk op de burgerlijke autoriteiten en de militaire chronologie van de invasie, verklaren dit⁸³. Beide grootsteden kwamen pas na de Slag bij de Marne in Duitse handen, op een moment dat de ‘vesting’ als kernelement van de defensieve doctrine al hopeloos verouderd was⁸⁴.

Eind september, begin oktober 1914 was de politieke context in het Antwerpse ‘*réduit national*’ omgeslagen⁸⁵. De druk van het zware Duitse geschut op de buitenste fortengordels en het nakende vertrek van de regering uit de stad brachten de liberale schepen Louis Strauss en de katholieke senator Adolphe Ryckmans ertoe om een Intercommunale Commissie in te richten met gezaghebbende stemmen uit het arrondissement. Het bevel over de vesting bleef zoals in de maanden voordien in handen van de militairen onder leiding van generaal Deguise, maar voorbereidingen op een inval leek deze lokale verkozenen geen overbodige luxe. Het nieuwe orgaan kende

een zuiver raadgevend karakter en zou nadenken over wat er op intergemeentelijk vlak diende te gebeuren in geval van bezetting⁸⁶. Zowel burgemeester Jan De Vos als de gemeenteraad reageerden instemmend en bekrachtigden dit officieel in de ochtend van 4 oktober⁸⁷. De Intercommunale Commissie was vanaf dan officieel een feit. Enkele uren later toetsten Franck en De Vos het voorstel af bij minister van Binnenlandse Zaken, Paul Berryer. Die laatste ging akkoord met de inrichting van de IC en gaf voorts ook zijn fiat aan een tweede voorstel van De Vos. De weinig daadkrachtige burgervader wilde namelijk dat Franck hem zou bijstaan in zijn functioneren als burgemeester. In geen tijd groeide Franck als schaduwburgemeester uit tot een sleutelspeler in het Antwerpse. Zo slaagde hij er ook in om samen met drie andere kernleden van de IC – senator Ryckmans, koopman Edouard Bunge en beheerder van de Nationale Bank Ferdinand Carlier – aanwezig te zijn bij vergaderingen van het schepencollege. Franck’s machtsgreep was enkel mogelijk omdat de Belgische regering, aanwezig in Antwerpen tot 6 oktober, dit nadrukkelijk verlangde. De oude Jan De Vos was in hun ogen een te zwakke figuur⁸⁸. Franck daarentegen lag goed in regeringskringen. De steile opgang en dominante positie van Franck stootten in het Antwerpse ook op tegenkanting, niet in het minst van zijn liberale collega Strauss. Maar deze donkerblauwe schepen stond geïsoleerd in zijn verzet.

Op datzelfde moment waren de forten van Walem, Lier, Waver, Kessel en Sint-Katelijne-Waver al gevallen. De regering verliet op 6 oktober de vesting. Koning Albert en Eerste Minister de Broqueville volgden een dag later⁸⁹. Tijdens

83. In Antwerpen oefende het Duits leger druk uit met het zepelinbombardement op de stad. Nadat de zuidelijke fortenring doorbroken was, schoof von Beseler lange afstandartillerie naar voor die niet de militaire installaties maar wel het stadscentrum onder vuur namen. Zo voerde hij de druk op de burgerlijke autoriteiten op.

84. CHRISTOPH SCHMIDT-SUPPRIAN, *The Antwerp Question. The Significance of the Port City of Antwerp for Germany during the First World War*, Doctoraatsscriptie, Trinity College Dublin, 2006, p. 38-48.

85. MAARTEN VAN ALSTEIN, *Belegerde stad. Het Antwerpse stadsbestuur 4 augustus – 10 oktober 1914*, Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1999 en JOZEF MERTENS, “Louis Franck in het verzet tijdens de Eerste Wereldoorlog (Deel 1 en 2)”, *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1977-1978, 22, nrs. 3 en 5, pp. 331-346.

86. MAARTEN VAN ALSTEIN, *Belegerde stad...*, p. 190 en Stadsarchief Antwerpen (SA), Gemeenteblad, 28 november 1914, p. 177-178.

87. Voor de inrichting van de IC parafraseer ik: MAARTEN VAN ALSTEIN, *Belegerde stad...*, p. 190-204.

88. LODE HANCKÉ, *De Antwerpse burgemeesters van 1831 tot 2000: van Le Grelle tot Detiège*, Antwerpen, 2000, p. 147-161.

89. MAARTEN VAN ALSTEIN, *Belegerde stad...*, p. 204.

een laatste ontmoeting prentte de Koning bevelhebber Deguise nog in om de stad tot het uiterste verdedigen. Aan Franck en De Vos gaf hij de boodschap mee om het beste te doen in het belang van Antwerpen. Het Duitse bombardement op de stad hield één dag en twee nachten aan en stopte pas in de ochtend van 9 oktober. Krijgsgouverneur Deguise besloot al in de namiddag van 8 oktober om zich terug te trekken op Linkeroever⁹⁰. Op 9 oktober, 's morgensvroeg, kwamen het schepencollege en de kernleden van de IC samen op het stadhuis. Daar vernamen zij dat Belgische troepen de stad hadden verlaten⁹¹. Op het stadhuis was men er dus van overtuigd dat er geen Belgische troepen meer waren in Antwerpen⁹². Na een hoogoplopende discussie groeide de consensus om een afvaardiging te sturen naar von Beseler met de vraag om het bombardement te staken⁹³. Onder de leiding van Louis Franck en Jan De Vos trok een vierkoppige delegatie met een witte vlag door de vijandige linies naar het Duitse kamp. De eerste onderhandelingen met von Beseler in Tildonk verliepen moeizaam. De Pruisische generaal wilde niet met de burgerlijke overheden onderhandelen als zij daar geen expliciete toestemming voor hadden van de Antwerpse krijgsgouverneur. Het kostte moeite om de oude generaal te overtuigen dat zij de laatst overgebleven autoriteiten waren in de stad. Pas in de namiddag, nadat Duitse soldaten de stad introkken, bleek dat de boodschap van de vertegenwoordigers aan von Beseler klopte. In de plechtstatige villa Roelofs in Kontich eisten Duitse onderhandelaars van Franck en co dat ze niet alleen de stad, maar ook de volledige vesting overgaven. Franck weigerde dit. Over het militaire

had hij geen enkele zeggenschap. Na korte onderhandelingen kwamen ze toch tot een vergelijk, de Conventie van Kontich. Later die dag bekrachtigde de Belgische generaal Werbrouck ze⁹⁴.

Bolwerk of open stad: het bombardement op Rijsel

*'Sans le préfet, (...) j'aurais préservé ma ville'*⁹⁵. Het verwijt van Rijsels burgemeester Charles Delesalle, opgetekend door prefect Félix Trépont zelf, typeert de bijzonder gespannen verhouding tussen de prefectuur en het stadhuis in Rijsel na de definitieve bezetting van de stad op 13 oktober. De machteloosheid die doorschemert in de woorden van de Rijselse burgervader contrasteert met de talrijke en verwoede pogingen die het stadsbestuur in de drie maanden ervoor ondernam om de stad van Duits militair geweld te vrijwaren. Die inspanningen waren enkel mogelijk omdat het militair-rechterlijke statuut van Rijsel lange tijd onduidelijk was.

Historisch gezien was Rijsel een versterkte vesting met een citadel en omwallingen. Maar in 1914 waren deze hopeloos verouderd. In de jaren voordien bestond er in politieke en militaire middens dan ook al lang geen consensus meer over het militaire statuut van de stad⁹⁶. Die onduidelijkheid hield aan tijdens de eerste weken van de oorlog. De Franse Etat-Major bleef er namelijk lange tijd van overtuigd dat de belangrijkste militaire confrontaties plaats zouden vinden in Elzas en Lotharingen, en niet in het Noorden⁹⁷. Om die

90. *Idem*, p. 210 en CHRISTOPHE SCHMIDT-SUPPRIAN, *The Antwerp Question...*, p. 43.

91. Iets wat Deguise nagelaten te vertellen had. Deguise zelf betwistte dat tijdens de onderzoekscommissie na de oorlog: LUITENANT-GENERAAL DEGUISE, *La défense de la position fortifiée d'Anvers...*, p. 218-220.

92. MAARTEN VAN ALSTEIN, *Belegerde stad...*, p. 210.

93. SA, Gemeenteblad, 28 november 1914, p. 179-180. Het merendeel van de auteurs baseert zich op de verklaringen die de belangrijkste protagonisten aflegden voor de militaire onderzoekscommissie na de oorlog, gepubliceerd in het lijvige verslag van Deguise. De context van de naoorlog is niet onbelangrijk. In de nasleep van de val liepen de debatten over de houding van het stadsbestuur immers bijzonder hoog op. Zie: LODE WILS, *Onverfranst, onverduist? Flamenpolitik, Activisme, Frontbeweging*, Kalmthout, 2014, p. 59-74.

94. LUITENANT-GENERAAL DEGUISE, *La défense de la Position fortifiée...*, p. 207-208.

95. ADN, J 207/Musée 349, Mémoires de Félix Trépont, Tome I, p. 49.

96. BERNARD MÉNAGER, "Une longue bataille: le démantèlement des remparts de Lille (1899-1923)", *Revue du Nord*, 1984, 66, 261-262, p. 629-630 en ROBERT VANDENBUSSCHE, "Lille dans la main allemande", *Brusselse Cahiers*, 2014, XLVI, p. 99.

97. JEAN-JACQUES BECKER, "A Lille au début de la guerre de 1914", *Revue Historique*, 1976, 256, p. 99.

reden besloot de Franse regering al op 1 augustus 1914 om de stad te declasseren. Rijsel zou niet worden verdedigd. Ter plaatse was het draagvlak voor die beslissing zeker niet unaniem. Zo gingen prefect Felix Trépont en de lokale militaire legerleiding onder toezicht van generaal Percin niet akkoord met die beslissing. In tegenstelling tot het opperbevel was het voor hen klaar en duidelijk dat het Duitse leger, gezien de inval in België, ook door Noord-Frankrijk zou optrekken. Pas twee weken later, op 17 augustus, volgde ook de regering in Parijs die redenering. Vanaf dan maakte Rijsel opnieuw deel uit van de *'zone des armées'*. Dit tot grote onvrede van burgemeester Delesalle die de declassering van de vesting bepleitte. Hij wilde niet dat de stad werd verdedigd. Dat hij nu van generaal Percin het bevel ontving om onmiddellijk de organisatie van de verdedigingswerken mee te ondersteunen, stootte op tegenkanting. Nog eens een week later, op 24 augustus, wijzigde de situatie nogmaals. Weerom werd de stad 'open' verklaard. Vanuit Parijs kreeg generaal Herment, de opvolger van de opzijgeschoven Perin, het bevel om de militaire aanwezigheid in de stad zo snel mogelijk te evacueren. Het slecht voorbereide en gehaaste vertrek verliep chaotisch. Eten, wapens, paarden, munitie én geclassificeerde documenten bleven achter in de stad. Deze zogenaamde *'abandon de Lille'* schaadde vooral de reputatie van de legerleiding en de prefect⁹⁸. Trépont was namelijk in allerijl naar Duinkerke getrokken. Op het stadhuis, waar men wel ter plaatse was gebleven, reageerde het stadsbestuur gepikeerd. Zij klopten zich op de borst en maakten van de gebeurtenissen gebruik om de legerleiding en de prefect te discrediteren⁹⁹. Dat het

bevel ter evacuatie uit Parijs kwam, wisten zij niet of verzwegen zij bewust.

Omstreeks eind augustus, begin september heerste er in de open verklaarde vesting Rijsel vooral onduidelijkheid. Rondom de stad nam intussen de troepenbeweging toe. Hier en daar botsten Franse, Britse en Duitse delegaties op elkaar. Al tussen 2 en 5 september 1914 kwam de stad een eerste keer onder Duits bestuur. Zonder slag of stoot ontving Delesalle een Duitse delegatie op het stadhuis. Lange duurde deze vreemde heerschappij niet. Drie dagen later verliet de weinig omvangrijke troep Duitse soldaten de stad al terug¹⁰⁰. Voor zo'n scenario tekende het gros van de lokale verkoozenen. Zij wilden de stad vrijwaren van militair geweld of vernietiging. Het stadsbestuur liet dan ook geen kans onbenut en gooide al haar gewicht in de schaal. Zo zonden zij tot twee keer toe een delegatie uit, eerst naar het militaire hoofdkwartier in Arras en later naar het ministerie van Oorlog in Parijs¹⁰¹. De stad kon en mocht niet worden verdedigd, zo argumenteerden zij. Trépont was razend en verweet de lokale verkozenen een gebrek aan patriottisme¹⁰². Zij streefden enkel hun eigenbelangen na. Volgens hem was het ondenkbaar om in zo'n situatie *'la petite patrie'* voorop te plaatsen. Zelf bestookte hij de Franse legerleiding met de eis om de stad te verdedigen.

Uiteindelijk gaf de militaire context eind september, begin oktober de doorslag. Na het Duitse verlies tijdens de Slag om de Marne bracht de daaropvolgende *'Race naar de Zee'* de zaken in een stroomversnelling. Nu was er geen discussie

98. Lange duurde die opvatting niet. Voor Trépont zijn houding tijdens de 'eerste' (zeer korte) bezetting van Rijsel en zijn aandeel in de evacuatie van een paar duizend mobiliseerbare mannen, zie: JAMES CONNOLLY, "Prefect Félix Trépont", in *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by UTE DANIEL, PETER GATRELL, OLIVER JANZ, HEATHER JONES, JENNIFER KEENE, ALAN KRAMER, and BILL NASSON, issued by Freie Universität Berlin, Berlin, 2016.

99. ADN, 124 J 3-4, Journal de Charles-Louis Rémy sur l'invasion et le bombardement de Lille, août-octobre 1914, 27-28-29/08/1914.

100. JAMES CONNOLLY, *The Experience of Occupation in the Nord, 1914-18: living with the Enemy in First World War France*, Manchester, 2018, p. 187.

101. ADN, J 74-241, Papiers de Pierre Dumont interprète à la mairie de Lille, notes personnelles, souvenirs. 23/08/1914.

102. Prefect Trépont haalde in zijn memoires op zeer regelmatige basis hard uit naar verschillende burgemeesters, en in het bijzonder naar het Rijselse stadsbestuur. Over Charles Delesalle schreef hij: 'M. Delesalle ne possédait ni l'activité, ni la fermeté, ni la robuste confiance qu'exigeaient les circonstances exceptionnelles au milieu desquelles il était jeté. Sa faiblesse de caractère le prédisposait aux défaillances. C'était une sorte de dilettante de la politique, nonchalant et courtois' (ADN, J 207/Musée 349, Mémoires de Félix Trépont Tome 1, p. 49).

meer mogelijk, het Franse opperbevel besloot de stad te verdedigen. Rijsel speelde als buffer een belangrijke rol in de Duitse opmars naar de Franse havens. Een laatste poging van het stadsbestuur om via de Amerikaanse consul onderhandelingen aan te knopen over een geweldloze overgave, werden verhinderd¹⁰³. Ongeveer 1500 soldaten onder leiding van generaal Depardieu namen uiteindelijk de verdediging op zich, een bijzonder laag aantal. Na twee dagen van schermutselingen, was het voor de Duitse leiding duidelijk dat de stad allesbehalve 'ville ouverte' was. Een laatste vraag tot overgave wees Depardieu af op 10 oktober. Diezelfde dag nog begon het Duitse bombardement. Drie dagen lang hield het aan, met onder meer 200 burger-slachtoffers voor gevolg¹⁰⁴. Op 12 oktober om 17u hees men de witte vlag. De volgende dag was de stad overgegeven. De Duitse opmars was vertraagd¹⁰⁵. Nog eens enkele weken later, na de eerste slag bij Ieper, was het helemaal zeker: de havens bleven in Franse handen.

Veel meer dan de collega's uit de andere vestingsteden stelde het Rijselse stadsbestuur zich tussen augustus en oktober maar weinig ondergeschikt op. Het onduidelijke statuut van de stad en de weinig doortastende houding van de Franse legerleiding, boden Charles Delesalle en zijn lokale medestanders uit voornamelijk industriële mid-dens daar de mogelijkheid toe. Dit soort spanningen tussen burgerlijke en militaire autoriteiten waren zeker geen Rijselse specificiteit. Zoals al bleek, kwamen deze ook elders voor. Al in 1976 merkte de gekende Franse historicus Jean-Jacques Becker hierover op: 'Il ne faut pas s'étonner exces-

sivement de ces mauvais rapports entre civils et militaires : c'est assez courant dans des circonstances semblables, normal, presque!¹⁰⁶. Hetzelfde geldt voor de hoogoplopende discussies tussen Delesalle en Trépont. Die spanningen analyseerden historici voornamelijk als een voorbeeld van het klassieke spanningsveld 'zwischen der unitarischen Nationsidee des republikanischen Zentralstaats und dem Konservativem Lokalbewußtsein der Industriellen'¹⁰⁷. Hoe belangrijk het spanningsveld tussen lokaal, centraal, burgerlijk en militair gezegd ook was voor een goed begrip van de conflicten tijdens de invasieperiode, het verklaart niet alles. Ook de vooroorlogse machtsverhoudingen, en de lokale politieke context meer algemeen, dienen in acht genomen. De demarches van de Rijselse burgemeester Charles Delesalle bijvoorbeeld, kunnen niet los gezien worden van zijn voor de oorlog sterk verzwakte positie. Die was het gevolg van de vanaf begin 1914 steeds opnieuw terugkerende geruchten over verkiezingsfraude. Met vervalste kiesbiljetten zou Delesalle heel wat extra stemmen hebben verworven tijdens de laatste wetgevende verkiezingen voor de oorlog. De prefectuur startte een onderzoek hiernaar, en de burgemeester zag zich zelfs gedwongen om zijn ontslag aan te bieden. Een beslissing die hij na enkele dagen herriep¹⁰⁸. De zaak sleepte aan tot in de zomer van 1914, maar raakte niet opgelost voor het begin van de oorlog¹⁰⁹. Het stadsbestuur, en Delesalle in het bijzonder, hadden er dus alle belang bij om haar verzwakte positie om te buigen. Een meer eigengereide koers ten aanzien van de prefectuur maakte duidelijk deel uit van die strategie. Tot nog lang na de oorlog zou het lot

103. Er zou ook nog een briefje zijn bezorgd aan Delesalle bij het begin van het bombardement. Daarin stond te lezen dat de stad zich moest overgeven of er zou een bombardement volgen.

104. Burgemeester Delesalle werd tijdens de inname van de stad kort gegijzeld door Duitse troepen. Zij stapten met hem door de stad richting citadel. Daar botsten ze op Franse troepen. Zie: ADN, 74 J 241, Papiers de Pierre Dumont ...

105. Onmiddellijk na de val van Rijsel was dat nog geen zekerheid. Het front lag nog open ten noorden van Rijsel en zou uiteindelijk pas gedicht worden met de Slag aan de IJzer en de Eerste Slag bij Ieper.

106. JEAN-JACQUES BECKER, "A Lille au début...", p. 104.

107. MORITZ FÖLLMER, "Der Feind im Salon: Eliten, Besatzung und nationale Identität in Nordfrankreich und Westdeutschland 1914-1930", *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 2002, 1, 61, p. 9.

108. ADN, M89/272, F/G, 4, 2, Brieven van prefect Félix Trépont aan burgemeester Charles Delesalle, 12/05/1914 en 10/06/1914.

109. BERNARD MÉNAGER, "Les affrontements politiques et sociaux (1851-1914)", in YVES-MARIE HILAIRE en LOUIS TRENARD, *Histoire de Lille. Du XIX^e siècle au seuil du XXI^e siècle*, Rijsel, 1990, p. 78-89.

van de stad en de discussies tussen de belangrijkste actoren de gemoederen verhitten¹¹⁰.

VI. Besluit

Door te focussen op de rol van de Belgische en Noord-Franse burgemeesters kwam een diverser beeld van de invasieperiode naar voor. Niettegenstaande de Duitse gruweldaden aan tientallen lokale bestuurders het leven kostten en veel van hun collega's doodsangsten uitstonden, slaagden burgemeesters er elders in om de burgerbevolking te behoeden voor grootschalig oorlogsgeweld. Het optreden van de burgemeesters tijdens de invasie was dus minstens even divers als de sterk uiteenlopende *'entrée en guerre'* ervaringen van de vele Belgische steden en gemeenten.

Dat burgemeesters in die dagen zo prominent naar voor traden, was mede het gevolg van de instructies uit Brussel en Parijs. Aan de vooravond van augustus 1914 heerste in bestuurlijke kringen namelijk de opvatting dat lokale overheden op hun post hoorden te blijven, om zo de bestuurlijke continuïteit te garanderen wanneer het centrale staatsgezag wegviel. Dit lag in het verlengde van de gebeurtenissen tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870. En hoewel die zienswijze niet letterlijk neergeschreven stond in het toenmalige internationale oorlogsrecht, leefde er onder alle partijen eensgezindheid over de rol van lokale autoriteiten: namelijk dat zij de eerste contacten tussen het binnentrekkende leger en de bezette bevolking in goede banen hoorden te leiden¹¹¹. Dat de bevoegde Belgische en Franse autoriteiten aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog opnieuw gelijkaardige instructies

uitstuurden, hoeft vanuit die optiek dan ook niet te verbazen. Wat wel opvalt, is dat de lokale verkozenen in de lente van 1940 - de gebeurtenissen van 1914 indachtig - een ander gevolg gaven aan de instructies, met een veel massalere vlucht en postverlating tot gevolg¹¹².

De voorhoedefunctie van burgemeesters verklaart zowel waarom het excessieve Duitse oorlogsgeweld hen in 1914 zo vaak trof als waarom net zij er nu en dan in slaagden om de angel uit een explosieve situatie te halen. Naast een spiraal van excessief geweld ontwikkelde er zich in de zomer van 1914 rond heel wat stads- en gemeentehuisen immers ook een dynamiek die erop gericht was om gewelddadige confrontaties te vermijden. De geruchten over grootschalige vernietigingen en het geweld tegen de burgerbevolking die vanaf midden augustus de ronde deden, speelden daar een belangrijke rol in. Het boezemde lokale bestuurders schrik in, maar terzelfdertijd stimuleerde het velen onder hen ook om actie te ondernemen. Burgemeesters bleken zeker niet bij voorbaat kansloos. Uit talrijke voorbeelden blijkt dat hun demarches aansluiting vonden bij de strategieën van de opmarcherende Duitse troepen die zo hoopten om een veilige doortocht te verzekeren. De vraag of dit ook deel uitmaakte van een bredere Duitse 'standaardprocedure' voor het innemen van steden en gemeenten, is moeilijk te bevestigen en verdient aanvullend onderzoek op basis van Duitse militaire bronnen.

Of een burgemeester slaagde in zijn opzet en de inname zonder bloedvergieten verliet, hing af van velerlei (op elkaar inwerkende) factoren. Zo beschikte niet elke burgemeester over dezelfde

110. Zie onder meer de artikels van MARCEL DESCHAMPS in de socialistische krant *Le Reveil du Nord* (09/10/1919; 21/10/1919; 25/10/1919), evenals: MARCEL DESCHAMPS, *L'abandon de Lille en 1914 et le Général Percin*, Parijs, 1920. Ook Félix Trépont en generaal Percin beschreven deze gebeurtenissen uitgebreid in hun memoires.

111. Auguste Beernaert, de Belgische onderhandelaar tijdens de conferenties in Brussel en Den Haag (1874, 1899 en 1907), zou het gehad hebben over 'cette loi tacite'. Zie: ADN, 9R 205: 'Consultations et études de M. Jacquy, professeur à la faculté de droit de Lille'. Die opvatting gold bovendien niet alleen voor de contacten met vijandige legers, maar ook met 'bevriende' bezetters. Zie hiervoor: CRAIG GIBSON, *Behind the front: British Soldiers and French Civilians, 1914-1918*, Cambridge, 2014, p. 90 e.v. en ALEX DOWDALL, *Under Fire: Civilians at the Western Front, 1914-1918*, Doctoraatsscriptie, Trinity College Dublin, 2014.

112. Voor de postverlating en desintegratie van het centrale gezag in België en Noord-Frankrijk in 1914 en 1940, zie: JAN NAERT, *Hoeders van de staat...*, p. 94-116 en NICO WOUTERS, *Mayoral Collaboration under Nazi Occupation in Belgium, the Netherlands and France, 1938-46*, New York, 2016, p. 33-55.

handelingsmogelijkheden. Algemeen beschouwd lijken burgemeesters in (het neutrale) België pro-actiever te zijn geweest in het tegemoet treden van de bezetter dan in Noord-Frankrijk. Daar hadden burgemeesters een meer afwachtende houding. Voorts speelden vooral de militaire confrontaties, de aanwezigheid van Belgische/Franse troepen, de omvang van de steden en gemeenten, de bevolkingsdichtheid, de chronologie van de invasie en zelfs toeval een belangrijke rol.

Cruciaal bleek het onderscheid, verankerd in het internationale oorlogsrecht, tussen versterkte vestingen en open verklaarde steden. In theorie was de manoeuvreerruimte voor lokale overheden nergens meer beperkt dan in de versterkte vestingen van Luik, Namen, Antwerpen, Maubeuge en Rijsel. In de praktijk slaagden de stadsbesturen van Antwerpen en Rijsel er toch in om een vermeldenswaardige rol te spelen. In die eerste was dat mogelijk omdat er geen ander Belgisch gezag meer aanwezig was nadat de militaire leiding van de vesting zich terug had getrokken onder druk van de vijandelijke belegeringen. In Rijsel was het net het onduidelijke militaire statuut van de stad en de ambigue houding van de Franse *Etat-Major* die het stadsbestuur de mogelijkheid bood om boven haar gewicht te boksen. Zonder slag of stoot verliep dit alles niet. Zowel in Antwerpen als in Rijsel hadden de betrokkenen het moeilijk om hun daden en beslissingen te communiceren en te rechtvaardigen. De discussies hielden er nog lang aan.

In de open verklaarde steden lag dit enigszins anders. Daar was het theoretische onderscheid tussen civiel en militair gebied vaak minder duidelijk afgebakend. Algemeen gold dat burgemeesters pas aan zet kwamen wanneer het militaire

gezag de stad of gemeente verlaten had. Maar een combinatie van gebrekkige en/of trage communicatie tussen burgemeesters en legerleiding (of soms ook de hogere burgerlijke autoriteiten) enerzijds, en onverwachte militaire manoeuvres anderzijds, maakte dat de gezagsuitoefening in de bewuste periode vaak heel wat complexer was dan historici vandaag aannemen. Dit artikel plaatste in eerste instantie de burgemeesters centraal, maar toekomstig onderzoek in de Belgische en Franse militaire archieven zal hopelijk meer klaarheid scheppen over de rol die de respectieve legerleiders en bevoegde ministers toedichtten aan de stads- en gemeentebesturen.

Tot slot vormde de invasieperiode een essentiële periode voor de legitimiteit van het lokale bestuursniveau. Lokale overheden en burgemeesters die met succes de overgave van hun steden en gemeenten onderhandelden en alles gedaan hadden om hun bevolking te vrijwaren van geweld, zagen hun positie en prestige danig versterkt. Burgervaders die bij aankomst van de Duitse troepen hun bevolking in de steek lieten, overkwam het tegenovergestelde. Zij verloren heel wat aanzien. Van minstens even groot belang bleek de lange termijn impact van de gewelddadige invasie. Wanneer het front in de herfst van 1914 vastliep, maakte de logica van de bewegingsoorlog immers hoe langer hoe meer plaats voor een bezettingslogica¹¹³. Maar de uitbarsting van geweld, de represailles tegen de burgerbevolking en de duizenden slachtoffers maakten het voor de bezetter al van bij de invasie zo goed als onmogelijk om zich in de jaren erna op te werpen als een alternatief en legitiem gezag. Wie zo aan een bezetting begint, lijkt wel bij voorbaat kansloos om in de daaropvolgende jaren nog enige legitimiteit te verwerven.

Jan Naert (°1990) promoveerde begin 2020 aan de Universiteit Gent op het proefschrift: 'Hoeders van de staat. Burgemeesters in bezet en bevrijd België en Noord-Frankrijk (1914-1921)'. Momenteel voert hij in opdracht van het Felixarchief en de stad Antwerpen onderzoek naar de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

113. SOPHIE DE SCHAEPPDRIJVER, "L'Europe occupée en 1915: entre violence et exploitation", in JOHN HORNE (Red.), *Vers la guerre totale. Le tournant de 1914-1915*, Parijs, 2010, p. 121-151.

